

**ЎЗБЕКИСТОН КОНСТИТУЦИЯСИ – ИЖТИМОЙ ДАВЛАТНИНГ ҲУҚУҚИЙ
КАФОЛАТИ**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11080984>

Усманова Муборак Акмалджановна

*Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети профессори,
ю.ф.д*

Аннотация: *ушбу мақолада ижтимоий таъминот соҳасида янги таҳрирдаги конституцияда белгиланган кафолатлар, 2017-2022 йилларда амалга оширилган ижтимоий ислохотлар, пенсия ва нафақаларни тайинлаш соҳасида қатор имтиёзлар жорий қилинганлиги масалалари ёритиб берилган.*

Калит сўзлар: *конституция, ижтимоий ҳимоя, ижтимоий таъминот, пенсия, меҳнат стажи, иш ҳақи, пенсия фонди, болаликдан ногирон, жамғариб бориладиган пенсия тизими, боқувчисини йўқотганлик ва ногиронлик пенсиялари.*

**КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН - ПРАВОВАЯ ГАРАНТИЯ
СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА**

Усманова Муборак Акмалджановна

*Профессор Университета общественной безопасности Республики
Узбекистан, д.ю.н.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются гарантии в сфере социального обеспечения в конституции новой редакции, социальные реформы проведенные в 2017-2022 годах, повышение размеров пенсий, было подчеркнуто, что в сфере пенсионного обеспечения было введено ряд льгот.*

Ключевые слова: *конституция, социальная защита, социальное обеспечение, пенсия, трудовой стаж, заработная плата, пенсионный фонд, инвалидность с детства, накопительная пенсионная система, пенсии по случаю потери кормильца и инвалидности.*

**THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN IS A LEGAL GUARANTEE OF
THE SOCIAL STATE**

Usmanova Muborak Akmaldzhanovna

*Professor of the University of Public Security of the Republic of Uzbekistan, Doctor of
Law.*

Abstract: *This article discusses the guarantees in the field of social security in the new version of the constitution, the social reforms carried out in 2017-2022, the increase in pensions, a radical change in the institution of seniority, which is taken into account when calculating pensions, it was emphasized that a number of benefits were introduced in the pension sector.*

Keywords: *constitution, social protection, social security, pension, work experience, salary, pension fund, disability since childhood, allowance, pension amounts, self-employed persons, accumulative pension system, disability pensions.*

Ўзбекистон Республикаси давлат ижтимоий сиёсатининг моҳиятини белгилаб берувчи асосий қоидалар Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ўз аксини топган.

Юртимизда инсон – энг олий қадрият ва унинг қонуний манфаатлари устувор аҳамиятга эга эканлиги Конституция, тегишли қонунлар, Президент фармонлари ва Ҳукумат қарорларида ўз ифодасини топган.

“2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”да аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш фаоллигини оширишни янада ривожлантириш ва такомиллаштириш” бўйича аниқ вазифалар белгилаб берилди [1].

Мамлакатимизда ҳар йили Давлат бюджетини қабул қилишда айна ижтимоий соҳани ривожлантиришга алоҳида аҳамият берилади. 2022 йилда тарихимизда илк бор пенсия ва ижтимоий нафақалар миқдори минимал истеъмол ҳаражатларидан кам бўлмаган даражага олиб чиқилди. Мисол учун, 2017 йилда кам таъминланган 500 минг оила ижтимоий ёрдам олган бўлса, бугунга келиб 2 миллиондан ортиқ оилаларга кўмак берилмоқда. Ажратилаётган маблағлар эса, 7 баробар кўпайтирилиб, йилига 11 триллион сўмга етди [2].

Мамлакатимизда юритиб келинаётган ижтимоий сиёсатнинг инсон манфаатлари томон йўналтирилганлиги энг аввало, фуқароларни ижтимоий таъминотга бўлган ҳуқуқлари Конституциямизда кафолатланиши билан бирга улардан амалда тўлиқ фойдаланиш учун зарур ҳуқуқий воситалар барпо этилганлиги, моддий ва ижтимоий ёрдамлар олишнинг ташкилий жиҳатдан таъминланганлигида яққол кўзга ташланади. Бу соҳадаги қонунчиликни такомиллаштирилиши ва ривожлантирилишида халқимизнинг меҳр-мурувват ва саховат кўрсатиш борасидаги қадимий миллий анъаналаримиз ҳамда қадриятларимиз билан бир қаторда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига доир жаҳон стандартларига ҳам таяниб иш кўриляётгани давлатимизнинг демократик ва инсонпарвар қиёфасини янада яққол намоён қилмоқда. Хусусан, БМТ томонидан қабул қилинган “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси”, “Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида”ги халқаро Пактда ва уларнинг факультатив протоколларида фуқароларнинг ижтимоий таъминот олишга бўлган ҳуқуқи ва давлатнинг мазкур ҳуқуқни таъминлаш билан боғлиқ мажбуриятлари мустаҳкамлаб қўйилган.

“Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси”нинг 25-моддасида таъкидланишича, ҳар бир инсон ўзи ва оиласининг сиҳат-саломатлигини ва фаровонлигини асраш учун зарур бўлган турмуш даражасига, шу жумладан озиқ-овқат, либос, уй-жой, тиббий қаров ва зарур ижтимоий хизмат ҳуқуқига ҳамда ишсиз қолганида, бетоблигида, ногиронлигида, бева бўлиб қолганида, қариганида ёки ўзига боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра тирикчилик учун маблағи бўлмай қолганида таъминланиш ҳуқуқига эгадир[3].

Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги, “Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида”ги, “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида”ги, “Кексалар, ногиронлар ва аҳолининг бошқа ижтимоий эҳтиёжманд тоифалари учун ижтимоий хизматлар тўғрисида”ги қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 46-моддаси тўлиқ ўз ифодасини топган. Жумладан, 1993 йил 3 сентябрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги Қонуни фуқароларни қариганда, меҳнат қобилиятини тўлиқ ёки қисман йўқотганда, боқувчисиз қолганда ижтимоий таъминланишдан иборат конституциявий ҳуқуқларини рўёбга чиқариш, давлат пенсияларининг ягона тизимини, уларни тайинлаш, ҳисоблаш, қайта ҳисоблаш ва тўлаш тартибини белгилайди [4].

Қонуннинг 2-моддасига асосан давлат пенсияларининг ёшга доир, ногиронлик, боқувчисини йўқотганлик турлари мавжуд.

Фуқаролар пенсия олиш ҳуқуқи пайдо бўлганидан сўнг исталган пайтда пенсия тайинлашни сўраб мурожаат этишлари мумкин. Давлат пенсияларининг турли хилларини олиш ҳуқуқига эга бўлган фуқароларга уларнинг ўзлари танлаган битта пенсия тайинланади.

Ёшга доир пенсия суғурта қилинган ходимларга умумий асосларда: эркаклар - 60 ёшга тўлган бўлиб, умумий меҳнат стажи 25 йилдан кам бўлмаган тақдирда, аёллар – 55 ёшга тўлган бўлиб, умумий меҳнат стажи 20 йилдан кам бўлмаган тақдирда тайинланади.

Пенсия суғурта қилинган ходимларнинг айрим тоифаларига пенсия ёши кам бўлганда, тегишли ҳолларда эса меҳнат стажи кам бўлганда ҳам тайинланади.

Фуқароларга уларнинг касби, меҳнат шароитларининг хусусиятлари ва бошқа омиллар эътиборга олингани ҳолда имтиёзли шартларда ёшга доир пенсия тайинланади.

Бюджетдан ташқари пенсия жамғармаси маълумотларига кўра бугунги кунда 3.1млн.дан ортиқ фуқаро ёшга доир пенсия олади [5].

Ногиронларни тўлақонли ҳаёт кечиришлари, жамият ҳаётида фаол қатнашишларига имкон бериш ҳамда уларга жамият ҳаётида бошқа фуқаролар билан тенг иштирок этиш имкониятларини яратиш мақсадида 2020 йил 22 июлда “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди.

Қонунга кўра: “давлат ногиронлиги бўлган шахсларнинг кадр-қиммати, уларнинг мустақиллигини, танлаш эркинлигини ҳурмат қилиш, камситилишига йўл қўймаслик, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишдаги имкониятлар тенглиги, ногиронлиги бўлган болаларнинг ривожланаётган қобилиятини ва ўз индивидуаллигини сақлаб қолиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш, объектлар ва хизматларнинг қулайлиги, ногиронлиги бўлган шахсларни жамият ва давлат ҳаётига жалб этиш учун шароитлар яратилишини, уларни ҳимоя қилишни таъминлаш юзасидан зарур чора-тадбирлар кўрилишини таъминлайди”.

Фуқароларни ногиронлик пенсияси билан таъминлаш “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги Қонуннинг 15-18-моддалари асосида тартибга солинади.

Ногиронлик пенсияларига чиқиш ҳуқуқига икки хил сабабга кўра ногирон бўлиб қолган ва белгиланган тартибда I ёки II гуруҳ ногирони эканлиги тасдиқланган фуқаролар эга бўладилар. Амалдаги қонунчилик III гуруҳ ногиронларига пенсия тайинлашни назарда тутмайди. Булар: биринчидан, меҳнатда майибланиш ёки касб касаллигига чалиниш, ушбу сабабларга тенглаштирилган ҳолдаги (уруш ногиронлари, ҳарбий хизмат бурчини бажариш пайтида юз берган ва бошқа сабабларга кўра содир бўлган ногиронликлар бўлса; иккинчидан, турмушда олинган жароҳатлар (маиший сабабларга кўра майибланиш) ёки умумий касалликлар (иш билан боғлиқ бўлмаган) оқибатидаги ногиронликлардан иборатдир.

Ногиронлик сабаблари ва гуруҳлари, шунингдек ногиронлик бошланган вақт ва ногиронликнинг қанча муддатга белгиланиши ТИЭК томонидан аниқланади. Бугунги кунда 419 минг нафар фуқаролар ногиронлик пенсияси олади [5].

Фуқароларга тайинланадиган ва тўланадиган боқувчисини йўқотганлик пенсияси давлат ижтимоий қўллаб-қувватлашининг муҳим шаклларида саналади.

Боқувчисини йўқотганлик пенсияси давлат пенсия турларидан бири бўлиб, марҳум боқувчи шахснинг олдинги меҳнат фаолияти ва унинг учун бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига ижтимоий суғурта бадаллари тўлаб борилганлиги билан боғлиқ равишда тайинланадиган меҳнат пенсияларининг бир тури саналади ва унинг тайинланиш шартлари амалдаги қонун ҳужжатлари билан аниқ белгилаб қўйилган.

“Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги Қонуннинг 19-моддасига кўра вафот этган боқувчининг қарамоғида бўлиб келган меҳнатга қобилиятсиз оила аъзоларига қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартибда, шартларда ва миқдорларда улар вояга етгунларига қадар, меҳнат қилиш қобилиятлари қайта тиклангунича ёки бўлмаса тегишли ҳолларда бутун умрга давлат ижтимоий таъминоти маблағлари ҳисобидан боқувчисини йўқотганлик пенсияси тайинланади. Бунда фарзандларга ва белгиланган шахсларга пенсия, улар боқувчининг қарамоғида турган-турмаганидан қатъи назар, тайинланади. Вафот этганлар оилаларига тааллуқли ҳамма қоидалар бедарак йўқолган ёки ўлган деб

эълон қилинган шахсларнинг оила аъзоларига ҳам тегишли тартибда жорий қилинади [6].

Бугунги кунда 221минг нафар оила боқувчисини йўқотганлик пенсияси олади [5].

Ўзбекистонда пенсия қонунчилигини ислоҳ қилиш ва янги пенсия турларини жорий қилиш мақсадида 2005 йил 1 январдан бошлаб жамғариб бориладиган пенсия таъминоти шакли жорий қилинди.

Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 2 декабрида қабул қилинган “Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида”ги Қонунига кўра Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси ҳудудида доимий яшовчи чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар жамғариб бориладиган пенсия таъминоти олиш ҳуқуқига эга.

Қонуннинг 5-моддасига мувофиқ давлат жамғариб бориладиган пенсия тизимида иштирок этувчи фуқароларга шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида жамғарилган маблағлари сақланиши ҳамда тўланишини кафолатлайди.

Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти билан боғлиқ бўлган муносабатларда пенсия тўловларини олувчи фуқаролар (ҳисоб рақами эгаси ёки унинг ворислари, қонуний вакиллари ва бошқалар), бадал тўланишини амалга оширувчи корхона ва ташкилотлар, Халқ банки муассасалари иштирок этадилар.

2016 йил 6 октябрда қабул қилинган “Кексалар, ногиронлар ва аҳолининг бошқа ижтимоий эҳтиёжманд тоифалари учун ижтимоий хизматлар тўғрисида”ги Қонун аҳолининг ижтимоий эҳтиёжманд тоифаларининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга оид давлат сиёсати, кексалар, ногиронлар ва аҳолининг бошқа ижтимоий эҳтиёжманд тоифалари турмуши сифатини ошириш, уларга жамият ҳаётида иштирок этишнинг бошқа фуқаролар билан тенг бўлган имкониятларини яратиш, ҳуқуқий, иқтисодий, психологик, таълимга оид, тиббий, реабилитация ва бошқа ижтимоий ёрдамларни амалга оширишни назарда тутди.

Қонунга кўра ижтимоий хизматлар ўзгаларнинг парваришига муҳтож бўлган ёлғиз кексалар ва ёлғиз яшовчи кексалар, I ва II гуруҳ ногиронлари, ногирон болалар, муомалага лаёқатсиз ва муомала лаёқати чекланган фуқаролар, ижтимоий аҳамиятга молик касалликларга чалинган шахслар, етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларга кўрсатилади.

Ижтимоий хизматлар давлат бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари, ижтимоий хизматлар кўрсатувчи тадбиркорлик субъектлари орқали амалга оширилади.

Қонуннинг 28-моддасида ижтимоий хизматлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўлади.

“Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида”ги Халқаро Пактнинг 11-моддасида: “Ушбу Пактда иштирок этувчи давлатлар ҳар бир киши ўзи ва оиласи учун

етарлича озиқ-овқат, кийим-кечак ва уй-жой ҳамда турмуш шароити тўхтовсиз яхшиланиб боришини ўз ичига оладиган етарли турмуш даражаси бўлиш ҳуқуқини эътироф этади” деб белгиланган ва мазкур норма шарҳланаётган модданинг 2-қисмида ўз ифодасини топган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонига кўра аҳолининг даромадлари ва турмуш даражасини муттасил ошириб бориш, фуқароларга ижтимоий мададни кучайтириш мақсадида иш ҳақи, пенсиялар, нафақалар ва ижтимоий ёрдам миқдорини ошириш билан бирга, иш ҳақи, пенсия, нафақаларнинг миқдорлари расман белгиланган энг кам истеъмол ҳаражатларидан оз бўлиши мумкин эмаслиги ҳам белгилаб қўйилади.

Мамлакатимизда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган қонунчилик тизими барпо этилди, фуқароларнинг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг халқаро демократик стандартларга мос келувчи ҳуқуқий механизмлари яратилди, жамиятимизда эркинлаштириш, ҳуқуқлар кафолатларини янада кучайтиришга қаратилган ҳуқуқий ислоҳотлар амалга оширилди. Барча иқтисодий, демократик, сиёсий, ҳуқуқий ислоҳотларнинг асл мақсади инсонга муносиб турмуш ва фаолият шароитларини вужудга келтиришдан иборатдир.

Юқоридаги амалга оширилган ислоҳотлар самарадорлигини янада ошириш ва пенсия таъминотини такомиллаштириш мақсадида:

- Ўзбекистон Республикаси “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги қонунига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш ;

- МДХ иштирокчиси бўлган давлатлар фуқароларининг пенсия таъминоти соҳасидаги ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги 1992 йил 13 мартда қабул қилинган БИТИМга бугунги кун талабларидан келиб чиқиб ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш мақсадга мувофиқдир.

Ижтимоий ҳимоя-давлатимиз томонидан юритилаётган ижтимоий сиёсатнинг муҳим ва устувор йўналишларидан бўлганлиги сабабли унинг ҳуқуқий асослари ҳам ушбу устуворликка тўла мос бўлиши, мамлакатимизда юз бераётган барча ижобий ўзгаришлар ва эришаётган ютуқларимизни ўзида акс эттириши, энг муҳими, инсон, унинг ҳуқуқ ва манфаатлари энг олий қадрият экани ҳақидаги ғояларимизга асосланган бўлиши лозим.

Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек: “Янги Ўзбекистонда ижтимоий соҳадаги ислоҳотлар, халқимизнинг ҳаёт даражаси ва сифатини оширишга қаратилганлигидан далолатдир [1].

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони //Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, www.lex.uz.
2. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. www.xs.uz расмий сайти. 20.12.2022.
3. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/disabled.shtml.
4. //Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, www.lex.uz.
5. Бюджетдан ташқари пенсия жамғармасининг 2023 йил учун тезкор маълумотлари.- Т., 2023 йил.
6. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 33, 34, 36-моддалари; Фуқаролик процессуал кодексининг 286-290-моддалари.